

Tanúságtételek

Takács Judit: Meleg század – Adalékok a homoszexualitás 20. századi magyarországi társadalomtörténetéhez¹

Szegedi Gábor

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.2.7>

Egyáltalán nem mellékes kérdés, hogy ki és milyen szándékkal ír társadalomtörténeti műveket. Takács Judit könyve bevezetőjében Gayle Rubin klasszikus gondolatát idézi, miszerint szexualitással kapcsolatos vizsgálódásaink során tudatosítanunk kell, hogy annak kifejezési formái adott társadalmakhoz és történeti korokhoz kapcsolódnak, ezért – többek között – fel kell tárnunk azoknak a tudományoknak a szerepét, amelyek kialakítják a szexualitásokat szabályozó társadalmi normarendszereket. A huszadik században – kivált Foucault nyomán – ilyen szempontból alaposan dekonstruálták a szexualitást közvetlenül keretező pszichiátriát, pszichológiát és orvostudományt, de Takács figyelmeztet, hogy az általa művelt társadalomtörténet is ilyen tudomány. Mindebből az következik, hogy igen komoly felelősséggel jár egy ilyen úttörő könyv megírása, hisz a homoszexualitást rendszerszinten elnyomó társadalmakat mutatja be, ahol ügyelni kell arra, hogy a kutató mely forrásokat, illetve az ezekből kivilágló perspektívákat (rendőrség, titkosszolgálat, populáris sajtó, meleg férfiak) milyen szóhasználattal és milyen kritikai kommentárral mutat be.

Takács a bevezető legelején tisztázza azokat a fő megközelítéstípusokat, amelyek mentén az uralkodó diskurzusok a homoszexualitást értelmezték Magyarországon a huszadik században: moralizáló, betegségmodell, devianciamodell, magánügymodell és emberi jogi megközelítés. A diskurzusok korai leleplezése segítséget nyújt az olvasónak abban, hogy kellő távolságot tartson ezek csapdáitól, és a könyvet következetesen végigkíséri az emberi jogi megközelítés szelleme, melynek értelmében „az államnak biztosítania kell(ene) a homoszexuálisok számára is a társadalmi megkülönböztetés-mentes élet és az esélyegyenlőség minél szélesebb körű megteremtésének feltételeit”. A bevezető fogalomtörténeti kitérőt is tesz, például megemlíti a magyar Kertbeny Károlyt, a „homoszexuális” szó megalkotóját és az emberi jogi megközelítés úttörőjét. Ezenfelül a könyv címválasztását is magyarázza azzal, hogy a ’meleg’ kifejezést huszadik század eleji forrásokban eredezteti, illetve bemutatja, hogy a század végére a magyar LMBT-mozgalom elérte, hogy a „meleg” szó egye-

1 Takács Judit: Meleg század – Adalékok a homoszexualitás 20. századi magyarországi társadalomtörténetéhez. Kalligram, 2018

sületi névben hivatalosan is szerepeljen, s így köznyelvesüljön. Takács nemcsak a bevezetőben, hanem az egész könyvben végig felelős társadalomtörténetet ír: a források a maguk valójában, részletesen kerülnek bemutatásra, de mindenhol kíséri őket a kritikai elemzés és az egyértelmű erkölcsi alapállás. Sőt ezekből a történetekből nemcsak azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy milyen fontos az, hogy az állam az emberi jogi modellt vallja magáénak, hanem azt is, hogy még több ilyen történetet kell elmesélni ahhoz, hogy lássuk, milyen messziről jövünk, milyen erősek a homoszexualitást patologizáló diskurzusok gyökerei, és még milyen sokat kell tennünk ahhoz, hogy a 21. század egy a valódi esélyegyenlőséget megadó „meleg század” lehessen.

A könyv öt hosszabb fejezetből áll, ezek mindegyike önálló tanulmányként is megjelent *A homoszexualitás 20. századi társadalomtörténete az 1990 előtti Magyarországon* című OTKA-pályázat támogatásával, és vagy egyedül Takács a szerzőjük, vagy Csiszár Gáborral, illetve P. Tóth Tamással közösen publikálta azokat. A második fejezet nemcsak egy, hanem három korábban publikált cikkre épül, és ennél fogva jóval nagyobb terjedelmű is, mint a többi (60 oldal a többi 20–30 oldalas fejezethez képest), ez erősíti az „adalékjelleget,” vagyis azt, hogy a könyv tematikusan kapcsolódó, de alig, vagy csak lazán összefűzött szálakból áll, és ezeket alapvetően csak a bevezető kapcsolja össze. Talán hasznos lett volna, ha a kifejezetten erős és módszertanilag világos bevezető mellé született volna egy rövid zárófejezet is, amely összegez és valamelyest összefogja ezeket a történeteket.

Az első fejezet a századon végighúzó állami megfigyelésről, vagyis a „homoszexuális listákról” szól. E nyilvántartásokhoz közvetlen levéltári hozzáférés csak egy lista esetében van, a többiről másodlagos (nyomtatott, és ezekre utaló levéltári) forrásokból lehet tudni, de a kutatás elegendő bizonyítékot hoz létezésükre. Fontos összefüggésre tapint rá a rendőrségi munka professzionalizációja, illetve a megfigyelés és a listázás között, és hihetőnek tűnik az a feltételezés is, hogy a homoszexuális listák a detektívek munkájának csak afféle melléktermékei voltak, nem szolgáltak aktív bűnüldözési célt egy olyan korban, amikor (egészen 1961-ig) a férfiak közötti szexuális érintkezést törvény tiltotta. Egy 1942-es lista azonban megmutatta, hogy ezek a sokáig látszólag ártatlan adatgyűjtések milyen veszélyekkel jártak a listázottakra vonatkozóan a Carl Schmitt-i „kivételes állapot” idején. Itt Giorgio Agamben tézise is relevánssá válik, miszerint a kivételes állapot valójában az általános, és szoros összefügg a modern politika és állam mindennapos működésével (Agamben, *Homo Sacer*, 1995), a megfigyelésre alapuló biopolitika korában nem beszélhetünk tehát olyan megfigyelésről vagy listázásról, amely ne hordozná magában a foucault-i értelemben vett „megsemmisítés” (Foucault, *Society Must Be Defended*, 1997) lehetőségét. Végül csak annak köszönhető, hogy nem került a keleti frontra munkaszolgálatosként ezer listázott homoszexuális férfi, hogy a Honvédelmi Minisztérium – bár az életüket nem tartotta sokra – nem gondolta hasznosnak, illetve az általános harci kedv szempontjából üdvöztetőnek besorozásukat. Ez a lista és a rajta szereplők sze-

mélyek sorsa további kutatásokat érdemelne, mert – mint ahogy Takács felhívja rá a figyelmet – ez a munkaszolgálatról szóló levelezés és lista szinte az egyetlen olyan ismert dokumentum, amely a homoszexualitás magyarországi története és a magyar holokauszt kapcsolatára utal.

A második fejezet *Az Est* című napilap cikkein keresztül elemzi azt, hogy 1910 és 1939 között a tömegkultúrában hogyan reprezentálták a nemiszerep-áthágásokat és a homoszexualitást. Csakúgy, mint az első fejezetben a rendőrségi munka professzionalizációjáról, itt is kapunk egy kitűnő rezümét a tömegkultúra szerepéről, magyarországi fejlődéséről és történeti forrásként való alkalmazhatóságáról. Ez a fejezet a benne foglalt terjedelmes idézetek – amelyek egyrészt szükségesek a reprezentáció bemutatásához, másrészt tanúskodnak a napilap egyedi stílusáról és szóhasználatáról – miatt is lett olyan hosszú. Takács kiemeli, hogy a beszámolók jellemzően semlegesek, olykor elfogadóak voltak a nemiszerep-áthágók, illetve a homoszexuális férfiak és nők felé, és leginkább a megfogalmazások miatt lehet azt mondani, hogy *Az Est* újratermelte a kor normáit. Akik nem fértek bele a szűk, heteronormatív keretekbe, azokból itt is „ők” lettek egy elképzelt, normalitásban élő „mi”-hez képest. Viszont a lap jellemzően nem moralizált, a „bűnök” bocsánatosnak és társadalmilag veszélytelennek voltak feltüntetve, és mindez megfelelt a korabeli büntetőjogi gyakorlatnak is, amely kisebb bírságok, fogházbüntetések kiszabása mellett általában nem tiltotta el foglalkozásuktól a „természetellenes fajtalanság” miatt elítélteket.

A homoszexualitás dekriminalizációjáról szóló harmadik fejezet egy paradigmaváltás története, lényegében a moralizáló modelltől a betegség-, illetve részben a devianciamodellre való áttérés kulcsfontosságú pillanatát dokumentálja, bemutatva az Egészségügyi Tudományos Tanács szerepét ebben a folyamatban, illetve a dekriminalizációról szóló vitát, különös tekintettel az érvekre és ellenérvekre. Az 1961-es dekriminalizáció nem volt teljes, mivel a beleegyezési korhatárt, ami a heteroszexuális viszonylatban 14 év volt, sokkal magasabban, 20 éves korban húzták meg, és ez a különbségtétel egészen 2002-ig életben maradt. Vagyis a szexuális cselekvési szabadságot illetően jogegyenlőségről egészen a 21. századig nem beszélhetünk. A 20 éves beleegyezési korhatár tükrözi a Konrad Lorenz elméletét adaptáló korabeli orvosi elképzelést, miszerint a homoszexualitás lehet veleszületett, de „imprinting” révén (lásd például: Buda Béla, *A szexualitás modern elmélete*, 1974), vagyis fiatalkori szexuális élményekkel is terjedhet, és az állam feladata a fiatalok védelme a „homoszexualizálástól”. Takács regionális kitekintést is ad, amely segít kontextusba helyezni a magyar dekriminalizációt – a legérdekesebb talán a katolikus Lengyelország példája, ahol már a harmincas években megtörtént a dekriminalizáció.

Logikusan következik a negyedik fejezet, amely anonim interjúk és kérdőív segítségével arra próbál meg választ adni, hogy milyen volt a szocialista korszakban élni melegként. Az 1961-es dekriminalizáció láthatóan nem hozott döntő változást a megkérdezett férfiak életében, aminek egyik oka az ún. „kognitív elszigeteltség”,

vagyis az, hogy nem voltak olyan csatornák, amelyeken ki lehetett volna fejezni, fel lehetett volna vállalni szexuális identitásukat. A többségi társadalom továbbra is moralizáló-ítélkező attitűdjei miatt a legtöbben kénytelenek voltak fenntartani látszatéletüket, a „heteroszexuális homlokzatot”. A másik ok a térhasználat korlátozottsága volt, ez privát terek szűkösségéből (lakásínség) is fakadt, de a „szocialista nyilvánosság” eleve kevés teret biztosított az egyéni, alulról jövő találkozásoknak a rendelkezésre álló közterekben. Mivel a könyv alapvetően külső nézőpontokat bemutató forrásokra (állami szervek, illetve tömegmédia) koncentrál, szükséges felfrissülés ez a fejezet, amely beemeli ebbe a történetbe a diszkurzív nyomás és adminisztratív korlátozások alatt helyét kereső egyén nézőpontját.

A zárófejezet az ÁBTL (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) forrásaira támaszkodva ugyanarról tanúskodik, mint a negyedik rész: a jogi változások a 60-as évek elején nem hoztak döntő változást a meleg életét és társadalmi megítélését illetően. Annyi a különbség, hogy ez a szöveg a szocialista titkosszolgálat beszerzési és kompromittálási technikái felől közelít. Különösen érdekes az „Apostolok”-ügy, amelyben egy volt szerzetesnő köré szerveződő egyházi csoportot bomlasztottak szét úgy, hogy az „aggódó szülők” nevében névtelen leveleket küldtek a csoportban részt vevő fiatal lányok szüleinek, homoszexualitással vádolva a volt szerzetesnőt. A kompromittálás sikeres volt – annak ellenére, hogy nem volt igaz a pletyka, a szülők eltiltották lányaikat a csoportban való részvételtől. Takács a „zsidók nélküli antiszemitizmushoz” hasonlítja az esetet, vagyis a homofóbiára olyan esetben is lehetett hagyatkozni, amikor homoszexuálisok nem is voltak jelen a történetben. Ebben a fejezetben terítékre kerül a történeti kutatások akadályoztatása, illetve a múlt lezáratlansága is: egyrészt az ÁBTL túl szigorú kutatási szabályzata, ami a volt megfigyelőket védi a társadalom jogos múltmegismerési igényétől, másrészt az MNL Országos Levéltára költözés miatti indokolatlan bezárása 2016 nyarán, amely teljesen vagy részlegesen több évig tartott, és lehetetlenné, illetve nagyon nehézkéssé tette a párt- és kormányservek 1945 utáni történetének kutatását.

A *Meleg század*, mint ahogy azt Takács is megjegyzi, remélhetőleg utat nyit majd több, a homoszexualitás magyarországi történetét hasonló alapossággal és érzékenységgel tárgyaló könyvnek, hiszen még sok a feldolgozatlan forrás, történet. Mint azt egy 2016-os tanulmányban Hanzli Péter megírta, a téma kutatása csak nemrég, a 2000-es években indult meg. Azóta Takácson és kutatótársain kívül Borgos Anna és Kurimay Anita is sokat publikáltak a témában magyarul és angolul, ezenkívül pedig két interjúkötet és dokumentumfilm („Eltitkolt évek” és „Meleg férfiak, hideg diktatúrák”) szélesebb körben is megmutatta, milyen volt melegként, lesbikusként élni a szocialista korszakban. A mai kor számára is üzenettel bírnak az ilyen szexualitástörténeti kutatások: ugyan mára jelentősen gyengült a kognitív elszigeteltség, és egyszerűbb a tudáshoz való hozzáférés, a magyar LMBT-mozgalmak láthatóak, ezáltal pedig könnyebb az összetett és nem normatív identitások megélése. Azonban

a huszadik században domináns, patologizáló modellek mind a nyilvános diskurzusban, mind az attitűdök szintjén erősen hatnak, és a jog- és esélyegyenlőség az elmúlt évtizedben több helyen is csorbult. Az elmúlt száz év homoszexualitás-története azt is jelzi számunkra, hogy az emberi jogi modell melletti folyamatos, nyilvános és egyértelmű kiállítás mennyire szükséges, mivel még hosszú ideig küzdenie kell a gyakran állami támogatást is élvező ellenmodellekkel. A felelős társadalomtörténet emlékeztet rá, hogy milyen destruktív hatással járhat az, ha a szexualitásról való tudás jellemzően egy irányból, korlátozott nyilvánosságban, központilag ellenőrzött és erősen normatív csatornákon keresztül érkezik.